

25.65x31.32	1/2	עמוד 20	ישראל היום! - השרוע	03/08/2018	64643080-1
מאגנס - הוצאת ספרים ירושלים 1900 - מאת ונסן למי - 25910					

ירושלנים האבודה

פיצול אתני? דינמיקה של סכסוכים? • מתברר שהפרק האחרון של השלטון העות'מאני בירושלים לפני 150 שנה - גילם מציאות הפוכה • לא עיר עגמומית וקודרת, אלא קיום משותף שמשוחרר מפרשנות דתית • כעת, הגיאוגרף הצרפתי ונסן למי מצג בספרו החדש את הדגם האוטופי • "החרדה הישראלית נובעת מהחשש לחלוקת העיר", הוא אומר, "עירייה משותפת אמיתית יכולה להיות הפתרון"

שלו יעורר ויכוח עז. את הממצאים שלו הוא מבקש לחבר לימים הללו שבהם העימות הלאומי והדתי על ירושלים נמצא בשיאו. הבריטים, בעיקר הם, על פי למי, אחראים לקולקול המציאות הכמעט אידילית ששררה כאן, ועל פי תפיסתו: "אם רק נוכיח שההוויות השונות לא נכחו כאן מאז ומעולם כמניעים של מלחמות וסכסוכים... נוכל להיחלץ מאותה ראייה בלתי היסטורית של סכסוך נצחי... ללא התחלה וסוף".

האם הזמנים לא השתנו? הרי הדגם שאתה מתאר התקיים כאן לכאורה לפני 150 שנה, בתקופה של טרום סכסוך, טרום פלישתינים, טרום עימות.

"אני לא מתכחש למציאות של היום. אני רק מצביע על הדגם שכל כך הצליח או - העירייה המשותפת לכולם, שייצגה את כולם, את היהודים ואת הערבים. ברור שאת המודל של 1900 יהיה צריך להתאים ליימנו אנו, אבל כרגע שהעירייה של היום תהפוך לעיריית כל תושביה, גם שאלת הריבונות הלאומית תאבד מעוצמתה כמובן מרכזי בעימות. החרדה הישראלית נובעת מהחשש לחלוקת העיר. עירייה משותפת אמיתית יכולה להיות התשובה לחרדה הזאת".

ונסן למי

איפה הארמנים?

"הפרה הקדושה" הראשונה שלמיר שוחט בספרו היא הסיפור על חלוקת ירושלים לרבעים. הוא עיין בעשרות אם לא במאות מפות מהמאה ה-18 וה-19, ומצא שיוצרי המפות ההן אינם מציינים כל ייחוס אתני-דתי לחלק זה או אחר בעיר. "הן מבליטות רק את המקומות הקדושים שהיו קיימים באותה עת, ואת שכונות המגורים של העיר המודרנית, ללא כל הבהרה אתנית או דתית נוספת".

מי שמעוותים את המציאות הזאת ומחלקים במפות את העיר העתיקה לארבעה רבעים הם - על פי מחקרו של למי, הקונסוליות בעיר הקודש, הבריטית ואחריה הגרמנית, והזרים שביקרו בה. החלוקה הזאת, כך מצא למי, היא מנהג מאוחר, שאינו נשען על כל מסורת קרטוגרפית קודמת.

גם נתוני המפקד הטורקי מ-1905 שלמיר בדק מטיי לים ספק בראייה המקובלת של ארבעה רבעים (מוסלמי, נוצרי, ארמני ויהודי), שמאוכלסים באופן לכיד. הנתונים מפתיעים לכאורה: ברובע אל-זואר למשל, שממוקם מצפון-מערב להר הבית והוא חלק בלתי נפרד מהרד בע המוסלמי, נמנו בשנה זו יותר בתי אב יהודים (388) מאשר ראשי משפחות מוסלמיות (383).

נדב שרגאי

20

שנה הפך פרופ' ונסן למי, גיאוגרף אורבני, בקורותיה של ירושלים העות'מאנית, מסוף המאה ה-19 ועד תחילת המאה ה-20. הוא חקר את הפרק האחרון של התקופה הטורקית בירושלים מתוך עולמה של העיר עצמה. הוא עיין בכתבי תושבים, במפות, ב"דוחות" על חיי המסחר שפעמו בה ובארכיונים שהשתמרו באיסטנבול שתיעדו את חיי היומיום מנקודת המבט השלטונית והאדמיניסטרטיבית.

רבים מהחומרים הללו לא היו נגישים עד היום לחוקרים. עכשיו, בספר חדש ומפתיע - "ירושלים 1900", שיוצא לאור בימים אלה בהוצאת מאגנס - הוא מבקש מאיתנו לשכוח כל מה שידענו עד היום על השנים ההן, ולהפוך על פיו את רוב מה שלמדנו אותנו עד כה מרובית ההיסטוריונים על ירושלים של אותן השנים.

על פי למי, ירושלים העות'מאנית ב-70 שנותיה האחרונות, זו שקדמה לצינונית, אינה עיר פרובינציאלית ונזחה, מנוונת, מזוהמת או נחשלת. היא אינה סוגרת עצמה בפני קדמה, ובניגוד לתדמיתה היא אינה שרויה ברשת של איבות בין הדתות השונות שאוחזות בה.

הסיפור שכותב מחדש למי, חוקר במרכז המחקר הצרפתי בירושלים ומנהל פרויקט "ירושלים הפתוחה" - מתאר חיי שיתוף פתוחים ושלווים בין בני הדתות השונות בעיר: יהודים, נוצרים ומוסלמים; חיים שבהם הכבוד והתועלת ההדדית היו חוקים מכל איבה מיתולוגית; העיר נוהלה במשותף, וגם שליטיה העות'מאנים היו נאורים וערים לצורכי הקהילות, "דחוק מאוד", לדבריו, "מן הדימוי המושחת שהודבק להם בהיסטוריוגרפיה ובספרות הישראלית. רק חלוקתה לרבעים על ידי זרים, לצד עלייתה של הלאומיות היהודית והערבית, ערערו את דקמת החיים השלווה שלה", הוא אומר.

למיר כותב כי "ההיסטוריוגרפיה הישראלית הרשמית גילתה זמן רב עניין בתיאור התקופה העות'מאנית כקפואה, ובכך טיפחה דימוי של ארץ ללא עם לעם ללא ארץ... גם ההיסטוריונים הלאומנים הפלשתינים תרמו להשחתת הפנים של התקופה העות'מאנית בירושלים במסגרת ההתעוררות הערבית האנטי-עות'מאנית".

למיר (45) אינו היסטוריון מנותק, ויש להניח שהספר

לעומת זאת, בלב הרובע הקרוי "יהודי" נמנו 548 ראשי משפחות מוסלמים ו-711 ראשי משפחות יהודיות. גם ברובע סעדיה, ממזרח לשער שכם, בלב ליבו של הרובע הקרוי מוסלמי, נמנו 124 ראשי משפחות נוצריים ו-161 ראשי משפחות מוסלמים. הערכוב הזה, על פי הממצאים במחקר של למי, מאפיין את כל הרבעים ואת בני כל הדתות בירושלים של אז.

מחיוב אם כך הגיעה המסורת של חלוקת העיר העתיקה, וכיצד היא נוצרה בפועל?

"המסורת של חלוקת העיר העתיקה לרבעים היא מסורת חיצונית, שמקורה במבקרים ובצליינים המעי-רבים, שבררך כלל לא ידעו ערבית והעדיפו להבליט שמות מקראיים קדומים. אפילו מרשמי האוכלוסין של סוף התקופה העות'מאנית, ששמורים עד היום בארכיון מדינת ישראל, משתמשים בשבעה שמות של אזורים, אך לא מציינים חלוקה אתנית.

"המפות שציירו הקרטוגרפים המערביים כלל לא נועדו לשקף מציאות אורבנית, אלא רק לסייע למבקר בשבילי העיר המקראית. הן כיוונו בראש ובראשונה למונומנטים ולא לבני אדם". רק התחדדות העימות הלאומי והדתי גיבשה רבעים ואזורי מגורים נפרדים. "בתקופה הרלוונטית למחקר, מוסיף למי, "ברובע הארמני למשל, 11 מבין 19 הבניינים כלל אינם ארמנים וברובע הקרוי מוסלמי, 13 מבין 21 הבניינים והאתרים הם בכלל נוצרים. העירוב גבר על הפרדת הקהילות". כמה מבני התקופה היא, הוא מזכיר לנו, ידעו זאת היטב. "למשל המלומד הגרמני קונרד שיק, שמדבר בכתביו על רבעים מעורבים. רק בתקופת המנדט התי-עצמו תהליכי הקיטוב וההאחזרה של הרבעים והם הואצו במהומות של שנות ה-30 ובחלוקת העיר ב-1948-1949".

27.07x32.2	2/2	עמוד 21	ישראל היום! - השבוע	03/08/2018	64643079-9
מאגנס - הוצאת ספרים ירושלים 1900 - מאת ונסן למי - 25910					

"אותה היסטוריה אחרת של עיר הקודש צריכה לשמש נקודת התחלה". טקס חנוכת מוביל המים החדש ב-27 בנובמבר 1901, מול שכונת ימין משה

במקורות מערביים רבים אחרים.

חלק ניכר מהמחקר של למיר מתאר את התפתחות העיר ב-70 השנים הללו. הוא מתעכב למשל על חנוכת הסביל (רהט) הציבורי מונומנטלי בואכה העיר העתיקה ב-1900, בעת שהסולטן עבדול חמיד השני חגג 25 שנות שלטון, בנוכחות עם רב ובני כל הדתות. הוא מזכיר גם מונומנטים היסטוריים מוקדמים יותר כמו חומת העיר העתיקה ושעריה, שבנה הסולטן סולימאן המפואר, ואת חידוש המערכת להובלת המים לעיר.

למיר מציין גם את רשת הכבישים שהטורקים סללו סביב ירושלים, ובהם המערבי לכיוון יפו, הצפוני לשכם והדרומי לחברון, וגם את מסילת הברזל יפו-ירושלים. את הממצאים שלו הוא מחזק באמצעות עדויות של קור נדר שיק ושל הרב נתן נטע הירש המכורגה, שמלמדים לכאורה על השותפות המלאה של בני כל הדתות בירושלים והתלהבותם לנוכח פיתוח רשתות מים וחשמל. "נפת ירושלים", של אותן השנים, הוא מסכם, "היתה היפוכה של 'פרובינציה נידחת'. לאמיתו של דבר זו אחת מפרובינציות האימפריה שעברה עליהן המודרניזציה המוקדמת והאינטנסיבית ביותר".

עתידי קולקטיבי

גולת הכותרת במחקר החדשני של למיר נוגעת לתפקוד העירייה המעורבת בירושלים, שפעלה ללא הפסקה משנות ה-60 של המאה ה-19 עד שנות ה-30 של המאה ה-20; זו ש"נשכחה לעיתים כה קרובות על ידי ההיסטוריונים של עיר הקודש".

"ההיסטוריוגרפיה הציונית המסורתית וזו של הלאומנית הפלשתינית", מאשים למיר, "מנעו תקופה ארוכה את מחקר ההיסטוריה של אותו מוסד מוניציפלי, שאינה מתאימה כלל לתפיסה העכשווית של עיר הנקראת בין האתגרים הלאומיים".

לדבריו, העירייה המעורבת של ירושלים היתה "מע" בדה מוצלחת של עירוניות משותפת". הוא חולק שבחים רבים ליוסף זיא אלח'אלידי, ראש העיר המייסד, רפורי מטור נחוש, לדבריו, שקידם את ירושלים רבות, חיוק את הפיקוח על המרחבים הציבוריים ועל הבנייה, גיבש תקנונים לכבישים ובניינים, ואף החל בהכנת תוכנית מוניציפלית עתידית לעיר.

ב-1909 העיר חוברת לחשמל ולתאורה ציבורית. אחר כך שורטט תוואי הרכבת הקלה, שזיכונה הוענק לפני המלחמה לבנק פרייה הפריזאי (המהלך נקטע עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה). באותן שנים מוסד גם תחום בריאות הציבור, נחנך בית החולים העירוני, והרופא העירי רוני בלדייה טביי ערך בו בדיקות ללא תשלום לתור שבים. מערכת הבריאות, כך מלמדות עדויות המחקר, טיפלה באופן סביר ואף יעיל בהתפרצויות של מגפות הכולרה שפקדו את ירושלים.

את כל אלה ועוד, מציין למיר, הצניעה או העלימה ההיסטוריה המוכרת. אחד משיאי ההכחשה שלמיר עוסק בה, הוא ההיעדר הבולט מההיסטוריה של טקס ססגוני במיוחד שנערך באוקטובר 1908. באותו מועד מלאה שנה לחנוכת מגדל השעון ליד שער יפו (מונומנט שהבריטים הרסו אחרי שכבשו את ירושלים), ואכן בכתבה עיתונאית מאותם ימים מופיע תיאור ססגוני למדי של האירוע, שבו הכל לובשים בגדי חג, "נואמים, מכבידים מילים תחת כיפת השמים... הבתים והחנויות מקושטים... ושרשראות מעלים או מנייר צבוע תלויות לאורך הרחובות".

למיר התרשם שמגדל השעון הזה מגלם מודרניות. הוא מגדיר אותו כ"מונומנט ציבורי שמשוחרר מכל פרשנות דתית... בתוך זמניות אוניברסלית, יחד עם ערים גדולות בעולם בשנים ההן, כמו פריז והצריח של גאר דה ליון, שנחנך ב-1900".

סוף הדבר של למיר הוא קינה על העות'מאניות, שמאז 1912 פינתה את מקומה ל"לאומנות טורקית סמכותית", ועל "חזון העל הלאומי העות'מאני, שהר-עיונות הלאומיים קברו אותו סופית".

"מן הראוי", הוא מסכם, "ש'ירושלים 1900' שכתבתי לא תהפך לתצלום ישן שהצהיב, לכוזה שמביטים בו לעיתים במבט נוסטלגי מלנכולי. להפך: אותה היסטוריה אחרת, של עיר הקודש, אותו עידן האפשרויות, צריכים לשמש נקודת ציון משותפת, ועל כן אולי נקודת התחלה לחשיבה על עתיד משותף אפשרי של ירושלים".

שיושק, החל מ-1 באוקטובר השנה. לפחות חלק מן האשמה ל"סילוף", למיר תולה בת" עשיית המקומות הקדושים: "מכיוון שבשלהי אותה מאה, הצליינים עצמם דרשו שישכנעו אותם ויחזקו את אמונתם באמצעות מקומות קדושים מושכלים ומובנים, ירושלים נהפכה למפעל מורשת עצום, שכל חוג מאמינים רצה להגן בו על מקומו וכל אמונה היתה חייבת להגן על מעמדה". כך, הוא סבור, "מצאה עצמה ירושלים משועבדת למורשת רבת עוצמה", ולדבריו, לא מעט מקומות קדושים הומצאו באותה התקופה. למיר ומחקרו המהפכני מאשימים את ההיסטוריונים גם במחיקת הקדמה מאותה התקופה. העדויות שליקט, גם מדר'חות של קונסולים זרים (שבהם ג'ון דיקסון, קור נסול בריטי שכיהן בירושלים בין 1891 ל-1906), מתארים רים אדמיניסטרציה טורקית יעילה למדי, עם סטנדרטים מינהליים שמושמים באירופה באותה עת, בתחום החי שבונות הציבוריים, רישום הקרקעות ומיסוי המקרקעין, ואף עלייה על מסלול שהוביל למודרניזציה מינהלית. קונסולים אחרים, כך מצא, אף חולקים שבחים לנצי" בים הטורקים, שמשלו בירושלים ומספרים ש"מצב העיר משתפר ומתקדם"; הם מדרווחים על שורת רפורמות, ושילובים בין יוזמות ממשלתיות למקומיות. ההיסטוריון הגרמני יוהן ביסוב, שלמיר נסמך גם על ממצאיו, משרטט באור חיובי את דיוקנם של פקידים האימפריה הבכירים, הנציבים העות'מאנים ששלטו בעיר משנות ה-70 של המאה ה-19 ועד שנות העשרה של המאה ה-20. ביסוב מתאר אותם כ"אישים רמי מעלה בדרך כלל, מחונכים, דוברי שפות רבות ומעורבים עמוקות בתהליכי קבלת החלטות בנוגע לרפורמות מנהליות" - כלל לא דומים, על פי למיר, "לאותם 'טורקים מרושעים' שמתוארים

החלוקה ההיא היא נתון "חדש וזמני", לדבריו. קלקול נוסף שלמיר חושף הוא בתיאורי ירושלים כ"עיר קבר" וכמקום "עגמומי". על פי המחקר שלו, התיאורים המדכאים הללו נוצרו כתוצאה מהמבט הפול"קלוריסטי של התיירות המערבית שפקדה אז את ירושלים. "היא שהפכה את עיר הקודש למקום סגור, עגמומי וקודר, בהתאמה מלאה לסיפור ייסורי ישו". למיר מביא במקרה דוגמאות רבות של טקסטים מדכאים מסוג זה. אחד מהם רשום על שמו של שאטבריאן מ-1811, בספרו "מסע מפריז לירושלים", שם הוא מקונן על "העצבות שבחוף", על "החנניות הדלות" ועל "האומללות", "... אין איש ברחובות ... אין איש בשערי העיר".

"הטורקים המרושעים"

העימות שלמיר עורך בין שלל ההתרשמויות המדי כאות הללו לבין החומרים מהארכיונים העות'מאניים ועדויות התושבים עצמם, מצייר את עדויות המבקי רים המערביים בירושלים כ"דעות קדומות", כמעט "קריקטוריות", כ"התכחשות למציאות", כ"הפרזה על תחום ההזיה", כ"תיאורים שמפנים את הגב למציאות המודרנית של העיר", והמתסכל ביותר מבחינת למיר הוא ש"הם משמשים היסטוריונים שמתיימרים לכתוב את תולדות העיר באותם הימים".

מי אשם ב"סילוף ההיסטורי הגדול הזה"? האם כולם טעו חוץ ממך?

"יש כמובן סיבות אידיאולוגיות אבל הסיבה החי שובה ביותר היא הקושי האובייקטיבי לגשת לעשרות אלפי המסמכים שנכתבו בטורקית עות'מאנית. אנחנו בפרויקט 'ירושלים הפתוחה', שבו הושקע ממון אירופי רב, מנגישים את המסמכים הללו לציבור באתר מיוחד